

הכנס המדעי ה-13
מחקר, עיון ויצירה באורנים – תשע"ב

שיח פילוסופי

יו"ר: משה שטר

האם דיאלוג ועם מי דיאלוג?

הפדגוגיה של 'הלא נודע' כערך מנחה לחינוך דיאלוגי 'טוב דיו'

Dialogue – should it be used and with whom? The pedagogy of the 'unknown' as a guiding value for a 'good enough' dialogic education

למד לשונך לומר איני יודע (ברכות ד ע"א)

העבודה הנוכחית היא מחקר פעולה מסוג Living Theory Action Research. מדובר במסע גילוי עצמי אוטוביוגרפי שנתמך בחזקה בפריטי מידע חזותיים וסיפוריים כאמצעים להדגמה, ניתוח וגיבוש תיאוריה חינוכית מעשית המנסה להציע מאפיינים מרכזיים אליהם צריכים לחתור מחנכים דיאלוגיים שאיפה להיות 'טובים דיים' במובן המוצע על ידי וויניקוט. משמעות הערך הדיאלוגי נבחנת לאורם של מפגשי 'אני ואתה' של מרטין בובר. העבודה עוסקת ב'אני', כלומר בי, כמדריכה פדגוגית לגיל הרך, יהודיה, ישראלית, בת לתרבות דוברת עברית, בזמן עבודתי בשלוש מסגרות חינוכיות ותרבותיות שונות לגיל הרך: (1) הוראה במכללה ישראלית ערבית לחינוך שלומדות בה בעיקר סטודנטיות מוסלמיות; (2) ניהול פדגוגי בקורס למטפלות דרוזיות ברמת הגולן; ו-(3) הדרכה פדגוגית במכללה אקדמית לחינוך הפועלת מתוך שאיפה מוצהרת לתת מענה לצרכים הרב-תרבותיים של הסקטורים השונים בחברה הישראלית, בד בבד עם היותה מוזהה בתשתיתה עם התנועה הקיבוצית ההיסטורית על עומק הווייתה היהודית-ציונית.

החידוש המוצע במחקר הנוכחי הוא תיאור תהליך של זיהוי וזיקוק ההתרחשויות של 'היות בבלתי נודע' שדווקא ככאלה חשפו בפניי לעומקם ערכים שהובילו אותי להכיר בהבניה החברתית של השיח שמתוכו אני באה, לראות דרכו ולחרוג מתוך מגבלות המערכות השונות והמגוונות של הערכים והמוסכמות שבתוכם פעלתי, תוך העצמת יכולותיי כמחנכת דיאלוגית. המונח 'דיאלוגי' בהקשר הבובריאני של 'אני ואתה' יכול להיות מתעתע דווקא בשל היותו שחוק למדי משימוש ודיונים אינספור. עם זאת, תהליך גילוי 'האני והמאפיינים התוצאתיים של תהליך זה הנדרשים מן 'האני' כדי שיתקיים הדיאלוג עם 'אתה', אינם מפורשים דיים בשל אותם דיונים. בעבודה זו אני טוענת שתהליך החתירה אל הגרעין העצמי כפי שמתואר על ידי רוג'רס הוא מרכיב הכרחי או אף שלב נדרש בהתהוות המחנך הדיאלוגי 'הטוב דיו'. טענה זו נבחנת לאור ספרות נבחרת על מהות הדיאלוג, בעיקר של מחברים כבובר, פרה, רוג'רס וקורצ'אק.

שיטת המחקר Living Theory Action Research היא הרחבה מתודולוגית של שיטת מחקר הפעולה. מרכיב המילה Living מדגיש את השימוש המתחייב של איש החינוך החוקר את פעולותיו ברכיבי חיים בסיסיים ואנושיים כרגשות, תחושות ונרטיבים מתוך התנסויותיו הוא. מכיוון שמדובר באלמנטים רגשיים ופיזיים שהביטוי שלהם במילה הכתובה הוא בהכרח מוגבל ואף מטעה, ישנו צורך לשלב במחקר פריטי תיעוד ומידע חושיים כמו קטעי וידאו וסיפור. צפונה כאן גם כוונה לכך שההסברים, הרציונל והתיאוריה שנובעים מתוך אותן התנסויות שקולים במחקר בערכם לתשתית התיאורטית המחקרית שמתוכה פועל החוקר ומשולבים איתה בד בבד. המילה Theory אכן מצביעה על כך שמדובר בתהליך של הסקת מסקנות אלא שכאן נדרש החוקר להראות ואף להוכיח כיצד משפיעות אותן מסקנות על דרכי פעולתו בגישה של פדגוגיה ביקורתית. הציר המרכזי של מחקר מסוג כזה נסוב לרוב סביב קונפליקטים ערכיים בסביבתו ובחיו של החוקר המחנך.

מילות מפתח: פדגוגיה ביקורתית, פדגוגיה של הלא נודע, חינוך דיאלוגי, וויטהד ג'אק, Living Theory

Action research

לחוד וביחד: טעימה מהפירוש הפמיניסטי לתלמוד**Separately and together:****A taste of the feminist commentary on the Babylonian Talmud**

בהרצאה יוצג פרויקט בין-לאומי שאני נוטלת בו חלק החל משנה זו: הוצאת פירוש פמיניסטי לתלמוד הבבלי (A Feminist Commentary on the Babylonian Talmud). הפרויקט יצא לדרך לפני כשנתיים ביוזמת פרופ' טל אילן מהאוניברסיטה החופשית של ברלין. נוטלים בו חלק חוקרות וחוקרי תלמוד בעלי גישה פמיניסטית מכל רחבי העולם. הפירוש יוצא לאור באנגלית, בהוצאת Mohr Siebeck. עד כה ראו אור 3 מסכתות (סוכה, תענית, ביצה).

בית המדרש 'ניגון נשים' אשר במדרשה באורנים, בהנחיית אסתר פישר וענת ישראלי, לקח על עצמו את פירושו של פרק ד' במסכת 'כתובות' במסגרת הפרויקט. הפירוש נכתב במהלך השנה הנוכחית במשותף על ידי חברת חוקרות.

בהרצאה אציג תחילה את הפרויקט ואת מטרותיו, וכן קטע מהפירוש, העוסק באיסורי ייחוד (לא יתייחד אדם עם שתי נשים, אבל אשה אחת מתייחדת עם שני אנשים... [בבלי, קידושין פ ע"ב]).

בעזרת הדוגמה אנסה לדון בשאלה מהי פרשנות פמיניסטית, מה תפקידה, ולמי היא מיועדת. כמו כן אציע אבחנה בין סוגים שונים של פירוש פמיניסטי תוך הדגמתם בפירוש על הטקסט הנידון.

ממארכס עד דפני ליף:

על הנוכחות והיעדרות של האוטופיה מהמאבק לצדק חברתי

From Marx to Daphny Leef: On the presence and the absence of utopia in the struggle for social justice

בנקודת המוצא של הרצאה זו מונח ההבדל המהותי בין המאבק לצדק חברתי, המתנהל מאז קיץ 2011 בישראל ובמקומות אחרים בעולם המערבי, לבין מאבקים דומים שנערכו בתקופות קודמות. בעוד שהמאבקים הקודמים כללו ממד אוטופי, המאבק הנוכחי מתאפיין בהיעדרותו הבולטת של ממד זה ממנו. כדי לשקול את משמעותה של היעדרות זו, על יתרונותיה וחסרונותיה, נדרשת תחילה ההבחנה בין תפקידה האידיאולוגי לבין תפקידה הפוליטי של האוטופיה. הבחנה זו נשענת על הביקורת שמותח מרטין בובר על גישתם של מארכס ואנגלס כלפי הסוציאליזם האוטופי.

מהביקורת של בובר בהקשר זה עולה שלאוטופיה יכול להיות תפקיד אידיאולוגי חיוני, אבל השימוש הפוליטי בה עלול להתגלות כבעייתי. תפקידה האידיאולוגי של האוטופיה מתבטא בהפרכת המיתוס השולל את עצם האפשרות של מימושם של ערכים החותרים נגד בסיסי הכוח של מנגנוני השליטה האקטואליים. מעצם היכולת לתאר אוטופיה, באופן שאינו מתנגש עם כללי התבונה, משתמע שהמצב הנתון אינו בבחינת גזירה משמיים, כלומר הוא אינו הכרחי. האוטופיה מציגה מערכת חברתית שהתנהלותה מונחית על ידי ערכים אלטרנטיביים, כאופציה העומדת לפחות במבחן ההיגיון. משום כך היא מלמדת שהגשמתם של ערכים אלו תלויה רק ברצון להיאבק למענם, משמע בנכונות לשלם את המחיר הנתבע במסגרת המאבק עבורם. עם זאת, המסורת של המאבק החברתי מראה כי השימוש הפוליטי באוטופיה עלול להיות ציני ואפילו מניפולטיבי. האוטופיה מאפשרת להציג את הפעולה הפוליטית בהווה כאמצעי האמור לשרת את הגשמתה בעתיד. אולם לגבי העתיד אין כל ודאות, בעיקר לגבי עתיד רחוק, האמור, על פי האוטופיה עצמה להיות שונה מאוד מההווה. כל תחזית לגבי העתיד היא במקרה הטוב ניחוש, ובמקרה הפחות טוב אינה אלא הונאה המכוונת לשרת את 'המנחש' בניגוד לאינטרסים של אלו הנותנים אמון בניחוש שלו. מכאן שהצגת המאבק של ההווה כשירות עבור האוטופיה בעתיד מסייעת למסגרת הפוליטית לגייס את הציבור לשורותיה, אבל לא עבור מאבק למען מטרות הידועות לציבור המגויס אלא עבור מטרות הידועות לסמכות המגייסת אותו אליה. השימוש באוטופיה, ככל שהוא מכוון לגיוס ההמונים למסגרות הפוליטיות המנהלות את המאבקים החברתיים, בנוי על הפער בין התודעה של המגייס לבין התודעה של המגויס. מבחינתו של המגויס ממוקמות מטרות המאבק בעתיד, מבחינת הסמכות המגייסת ממוקמות מטרות אלו דווקא בהווה. מן הסתם, אין זה ההבדל היחיד בין מטרות המאבק כפי שהן מצטיירות למגויס, וכפי שהן מתקיימות עבור המגייס.

במקרה זה מתפקדת אפוא האוטופיה כמניפולציה, היא מפסיקה להיות מטרה ציבורית והופכת להיות אמצעי לגיוס הציבור לשירותה של המסגרת הפוליטית. שימוש זה באוטופיה מנוגד אם כן למהותו של המאבק החברתי, שהוא דמוקרטי על פי הגדרתו. רק מאבק חברתי המיועד להשיג מטרות הממוקמות במסגרת ההווה הקונקרטי יכול לשאת אופי דמוקרטי, משום שמטרותיו ואמצעיו יכולים להיות מובנים לציבור כולו, ואינם מצריכים פירושים מיוחדים השמורים לסמכות כזאת או אחרת.

לפיכך, נראה שיחסו של מאבק חברתי, הנאמן למושגו, אל האוטופיה, הוא אמביוולנטי. מצד אחד הוא זקוק לה כדי לערער על הדמגוגיה המציגה את המצב הנתון כטוב בעולמות האפשריים, אך מנגד הוא דורש

להגביל את השימוש בה אל השדה החינוכי והאידיאולוגי, ולמנוע ממנה מעמד של הנחיה לגבי הפעולה הפוליטית בהווה.

מסקנות תיאורטיות אלו מהוות מבוא לדיון בפרספקטיבה של המאבקים האקטואליים לצדק חברתי. מאבקים אלו מתאפיינים כאמור בהיעדרותה של האוטופיה מהם. מהי משמעותה של היעדרות זו? במסגרת ההרצאה אנסה להראות שהיא דנה את המאבקים הנוכחיים להילכד בין שתי אופציות מתסכלות. ככל שמשך הזמן שלהם יתארך, היקפם יצטמצם, וככל שהיקפם יתרחב משך הזמן שלהם יתקצר. הוויתור על האוטופיה משחרר אמנם מהמניפולציה הפוליטית העלולה להיכרך בה, אבל הוא פוגע בהיקפו ובהתמדתו של המאבק החברתי הנערך בלעדיה. עם זאת, המוצא מהשימוש המניפולטיבי שעושה הפוליטיקה באוטופיה אינו חייב להיות דווקא הסתלקות ממנה. עקרונית, אין סיבה מדוע לא להניח שניתן להמשיך ולחנך אל האוטופיה מבלי לוותר על הביקורת כנגד רתימתה למטרות זרות לה.

בחינה סמיולוגית של 'הלם הלא-צפוי' ביחס למעשה האמנות

A semiological examination of the 'unexpected shock'

in relation to the work of art

מהו 'הלם הלא-צפוי' ביחס למעשה האמנות? (בחינה סמיולוגית).

תחת ההנחה שלמבט ראשוני על מושא תשוקה - כגון ציור, תכשיט, בן/ת זוג פוטנציאלית - יש חשיבות (לעתים מכרעת), הן ביחס לחוויית המפגש עימו והן ביחס לגיבוש העמדה כלפיו, עולה השאלה: מה דינו של מבט כזה במפגש עם עבודת אמנות שתכליתה לייצר התנגדות (לצד שאיפת יוצרה שהיא תוכר תרבותית)? מה טיבו של 'מבט ראשוני' הכרוך במידה של התנגדות? מה דין מבט הפוגש מעשה אמנות שיש בו יסוד המסרב להניח את הדעת; המסרב להתקבע סופית מבחינת המשמעות? או שמא, מכיוון אחר, כיצד עלינו להבין מעשה אמנות כמסמן המציע 'דרגה אפס של כתיבה', בניסוח של רולאן בארת, שבדרכו גורם לאפקט של הלם מ'החדש' הלא צפוי?

נניח גם שנוכחות של מרכיבים/ערכים סמנטיים מייצרת תנאים להתרחשות דיאלקטית, והללו מחוללים אצל הצופה ביצירת האמנות אפקט של משיכה ו/או דחייה. האם אפשר לייחס להלם הלא-צפוי (הלם החדש) את שתיקת האובייקט. כלומר, את חוסר המשמעות שהוא מציע, 'סתמיות' הנוצרת עקב אופן הבנה אחר, מובלע, המתקיים לצד ועל חשבון ההבנה הראשונית. ובניסוח אחר: אם ישנה הבנה ראשונית, המתקבלת עקב 'לחץ התבנית' לתפיסה באופן אחדותי, האם אופן הבנה נוסף החותר (למעשה) תחת ההבנה הראשונה הוא הגורם להלם? או שמא זו 'סתמיות' הנגזרת מעצם היות האובייקט זר לחלוטין? מה לפיכך אפשר לומר על היחס בין 'המפתיע' לבין משך קליטתו (מרגע המפגש והלאה בזמן)? ומה אפשר לומר על הזיקה בין יחס זה לבין החפץ המיתי - לאובייקט המקודש כפטיש?

במחקר זה, המורכב מתמונה, מדיאלוג (כאירוע) ומניתוח פרשני (ביחס לתמונה ולאירוע), אנו מבקשים לברר מחדש את תופעת 'הלם החדש' (באמנות). מעבר להצגת התמונה והדיאלוג כרמות מחקר פרלימינאריות אנו מבקשים לעשות את הברור התיאורטי בדרך הבאה: (א) בחינת מחשבת 'המה שבא' של ז'אק דרידה וזיקתה להגותו של אפלטון ביחס לסברה ולידיעה; (ב) בחינת הגותם של ז'אן לוק מריון, אומברטו אקו וריצ'ארד רורטי בהתייחס לתופעה הרוויה; ו-ג) בחינת המחשבה של הפסיכואנליטיקאים דידייה אנווייה ואיבר דאמיש בהתייחס למפגש עם תמונה. כל זאת בהתייחס לדיאלוג כמישור רפלקטיבי ראשון ביחס למפגש עם התמונה ובזיקה למחשבה הפוסט-סטרוקטורליסטית. האחרונה תיוצג כאן בעיקר דרך מחשבת הסמיולוג ומבקר התרבות רולאן בארת, כמו גם דרך מבנים רעיוניים ממחשבת הפסיכואנליזה של פרויד ולאקאן. בין היתר, התייחסותנו ל'הלם החדש' כחוסר התמצאות הכרתי, מרחבי ונפשי, לוקחת בחשבון גם את ההסטה כאפקט של זרות אותו חווה היוצר בשעה שהוא נתקל ביצירתו כאילו הוא נחשף אליה בפעם הראשונה, אופן שיש בו מן הראייה מחדש.

אנו מקווים שעל בסיס הסוגיות שהועלו בדיאלוג וזיקתם לניסיון ולתיאוריה, נוכל לנסח עמדה מחודשת ביחס לגורמים הסמנטיים המאפשרים את 'הלם הלא-צפוי'. זאת לטובת ביסוס יחסו של המתכשר להוראת אמנות, המתאמן לאמנות, ו/או הצופה הסביר, כלפי האמנות העכשווית. יתר על כן, אנו מאמינים בהכרחיותו של המחקר לתועלת תלמידי האמנות, זאת מעצם היותו נובע מתוך השיח הרפלקטיבי והייחודי הנוצר בין אמנים, שהם גם חוקרים, המתכשרים להוראת אמנות.

מילות מפתח: אירוע, הלם, אפקט, מבט, מושא תשוקה, מעשה האמנות, פוסט-סטרוקטורליזם

